

Suočavanje

KNJIGA: GOVORE ŽENE

ALTERNATIVNA ISTORIJA

Marijana Milosavljević

Ispovesti onih koji o ratu mogu mnogo da kažu, a najređe su pitani

O gospodarima života i smrti na području nekadašnje Jugoslavije sve se zna. Oni su scenaristi, režiseri i glavni junaci naše tragedije. Ali i kreatori sudbine slučajnih učesnika kojima su dodelili ulogu bezizražajnih a podrazumevajućih statista. Mediji su se potrudili da im sudbinu maglovito prikažu, da ih svedu tek na autsajdere, da im se manje veruje. Tim su dragocenije njihove ispovesti, ispovesti onih koji o ratu mogu mnogo da kažu, a najređe su pitani. Takozvani obični ljudi kojima je pružena prilika da govore i čija su svedočenja dokumentovana. Oni ustvari iscrtavaju alternativnu mapu rata na našem području, neku vrstu paralelne istorije. Ne manje važne od takozvane zvanične istorije. Evo, nekoliko takvih priča.

Odrastanje u ratu: Sanja Deanković rođena je 1977. godine u Kaštelima u Hrvatskoj. Odrasla je u tradicionalnoj patrijahalnoj porodici koju je određivala pripadnost hrvatstvu. Objašnjava šta to znači, šta je od malena slušala: "To znači da su Hrvati najpošteniji, najrealniji, što pokazuje naša povijest, od ovih, od onih uvijek jadni izigrani, uvijek jadne žrtve, ali oni su uvijek imali srce, dušu, počevši od Zrinjskih Frankopana do dana današnjeg"... Devedeset i prve godine upisuje srednju školu i seća se karikature u "Slobodnoj Dalmaciji", koja joj je, kako je tada mislila, pomogla da shvati šta se u Hrvatskoj događa. Na karikaturi se vlasnik kuće jada prijatelju - ima podstanare strance koji hoće da u njegovoj kući proglašavaju autonomnu pokrajinu: "U tom trenutku, ta karikatura, taj jednostavni prikaz toga, meni je označavao šta se događa". Devojčica koja se pretvara u ženu u fazi je kad odlučuje da bude plavuša: "Kad sam donela konačnu odluku, boja za kosu se nije mogla kupiti. Te 1991. godine dućani su bili poluprazni"... Sazrevanje, dakle, može da počne. Kao i suočavanje sa istinom.

Nekolicina momaka iz njenog mesta gine u borbama za Bosansko Grahovo, mnoge od njih lično poznaje. U to vreme slučajno upoznaje članove Hrvatske stranke prava i Antu Đapića - prisustvuje sastanku koji počinje hrvatskom himnom i nacističkim pozdravima. Zgađena je i ponižena. Upoznaje momka koji je bio pripadnik Četvrtе gardijske brigade koji joj priča priču koja mu se urezala za čitav život. Hrvatski vojnici siluju Muslimanku, on dolazi na red: "Ja je tada pomilujem po licu, i ne želim imati ništa s njom, a ne mogu se usprotiviti nikome ko je bio u tom redu, ja imam potrebu njoj pomoći, pomazio sam je po licu da se dignu. Imao sam osjećaj, kaže, da se tada osjećala još više poniženom. Mislim da joj je bilo puno, puno teže. I, kaže, to mi je slika s kojom živim čitav život"... Taj prijatelj joj je još poverio da su se u početku mobilisali narkomani "kljukali drogom, dok Hrvatska ne skupi dovoljno para da oformi profesionalnu vojsku".

Sanja živi u atmosferi agresivnog iskazivanja nacionalnog identiteta, sa svih strana buka od poruka upućenih Hrvatima i Hrvatima i počinje da se pita "šta je sa ostalima - ima ovdje i drugih ljudi koji nisu Hrvati i Hrvati". Vreme koje dolazi sve je strašnije tako da se u njoj rađa potreba "da pričam sa onima s druge strane, sa onim Srbima koji su otišli 1995. godine, s ljudima koji su preživeli rat sa tih drugih strana"... Ubrzo se povezuje sa nevladinim antiratnim organizacijama i postaje aktivistkinja mirovnih pokreta. Fascinirana je radom ljudi iz kninske udruge HUK. Skraćenica znači humanost i urbana kultura, reč je o mešovitoj inicijativi u Kninu. Predsednik je novinar po nacionalnosti Hrvat ali ga je HDZ-ova vlast žigosala kao nekog ko je na strani Srba pa je ostao bez posla. Evo, priče iz vremena "Oluje" koja ju je najviše potresla.

"Ja upoznam M., doznam da je on Srbin koji je živio u Kninu za vreme tzv. SAO Krajine. Prije nego što je trebala početi 'Oluja', njih su vozili UN-ovi transporteri - evakuirali su civile. Njegov tata, pritom, uopće nije bio u vojsci srpskoj nego je bio civil, koji je jednostavno nastavio živjeti u svojoj kući, zajedno sa svojom obitelji". U transporteru je bila i njihova komšinica koja je primetila da je zaboravila novčanik. Otac od M. se ponudio da se vrati i da joj ga donese. Odlazi i tada "nalijeću Pume (Prva gardijska brigada) i M. i njegova sestra vide kako kolju njihovog tatu. I onda još, što je najluđe u cijeloj toj priči, stiže druga najezda Puma, i oni vide da je čovjek zaklan i onda ga jednostavno još i upucaju. Ne možeš vidjeti tko je, svi su maskirani"...

Sećajući se perioda svog odrastanja Sanja priznaje da "možda moj put nije bio pravi ali postala sam građanka svijeta, građanka Evrope i sad je bio drugi korak da upoznam Srbe iz Srbije... Ne bih rekla da

ja perem neke svoje grijeha od prije, nego da imam osjećaj da puno toga imam nadoknaditi i da jednostavno želim da me drugi ljudi čuju", zaključuje svoju ispovest mlada žena koja sada živi i radi u Sarajevu.

Knjiga "Govore žene... N bilo ga nikad i nigdje"... donosi usmene istorije šest žena, svedokinja naših ratova. Štampani tekst veran je tonskom zapisu i oni su deo arhiva "Usmena istorija ratova 1991-1999". Tekstovi su priređeni za štampu u Dokumentacionom centru.

Mrzim svoje ime: Zove se Radmila, rođena 1959. godine u Šibeniku. Majka joj je Hrvatica, a otac Srbin, vojno lice. Udala se za Muslimana i živi u Sarajevu. Po zanimanju je socijalna radnica. I ona je kao i mnogi njeni sugrađani mislila da se rat neće dogoditi: Ko će može da zavadi ovo u Sarajevu, ovu Bosnu, ma daj. Taj se nije rodio. Ostala je neko vreme u gradu, nastavila da odlazi na posao iako se uveliko pucalo. Zbog troje male dece, ipak, na nagovor supruga donosi odluku da ode iz grada najpre u Split gde su joj roditelji. U autobusu su samo žene i deca. Ide se okolnim putem. Plan je da se prespava u Gornjem Vakufu gde Merhamet organizuje prihvata putnika.

"Ja sam imala samo najosnovnije stvari i htjela sam da izvadim piđzame iz torbe. Ljudi u čiju kuću smo raspoređeni su rekli, neee, ko zna kakav vas put čeka, gdje ćete i kako ćete, evo kod nas ima piđzama. Sve su nam dali, najbolje što su imali da jedu to je bilo samo za nas spremljeno. Ujutro, neke žene su bile posebno organizirane da namuzu mlijeka da se djeci nađe za put... A kako me je bilo sramota da im kažem kako se zovem! Kako ja nisam mogla da izgovorim da se zovem Radmila, ja to ne mogu nikom da opišem. A oni kažu, pa šta ima veze. Ja sam zaplakala kad su oni mene pitali kako se zovem. Kažem ja, mene je sramota, ja nemam veze s tim (plače), zato što me je sramota nisam nikad ni ispričala ni izgovorila. I sad mi je živ taj doživljaj, ja nisam mogla doći u Split i ispričati mojoj mami da me je sramota kako se zovem. Ne bi me razumjela. Jer mi je rekla, kad sam ja rekla, pucaju Srbi, kaže ona, pa, jel' to tvoj tata puca na tebe"...

U Splitu su vojnim licima ukinute plate i penzije. Majka joj je kao nepodobna (udata za Srbina) penzionisana. "U to se vrijeme odmah po imenu određivalo ko je. Više ne Srbin nego odmah četnik. I sad, ja kao četnik, znam da neću dobiti posao"... Zbog toga kao izbeglica sa decom odlazi u Beč. Kasnije joj se pridružio i suprug. Naučila je jezik i radi u svojoj struci. Tek ako dočekaju penziju imaju nameru da se vrate u Sarajevo. Savest joj ni dan-danas ne da mira pitajući se da li je ispravno postupila što je izabrala da ode. Progoni je "taj osjećaj sramote što si pobjegao, što si ostavio ljude na cjedilu. Možda sam mogla i tamo da pomognem... S druge strane sam sretna što sam uspjela izvući svoju djecu, da im nešto omogućim ovdje. Ali taj osjećaj sramote i sad me tjera na suze i ja kažem uvijek, kad su u pitanju Sarajlije - ustati!"

Iskušenje kao neophodnost: Kada je počeo rat i uzbune u Zagrebu ona je tek rodila. Atmosfera je bila takva da se svako mišljenje koje je bilo drugačije od zvaničnog odmah etiketiralo - odmah si jugonostalgija ili četnik. Sprijateljila se sa majkom dvoje dece koja je izbegla iz Bosne. Deca su imala tipična muslimanska imena. Ako bi ih zvala imenom na ulici prolaznici su je vređali. "To je užasno, to je ponižavajuće i strašno. Znam čovjeka koji je promijenio ime, tipično srpsko u hrvatsko"... Finansijska situacija njene porodice bila je teška. Seća se da su ljudi pravili zalihe a da je ona kao zalihu porodici mogla da priušti oko tri kilograma brašna. Nagovorila je supruga da se na kratko skloni u Austriju kod poznanika. Nije mogla da podnese zavijanje sirena i boravak sa bebom u podrumu.

"Mislim da sam se bojala više nego što sam čula da su se drugi bojali, valjda zato što sam imala bebu... Toliko je strah bio nekontrolisan da sam se pitala da li ću ja uspjeti tih malih par metara napraviti i izaći iz te zemlje, gdje taj strah prestaje... Moje živčano stanje je bilo takvo da sam u vlaku od Zagreba do Bazela omršavila sedam kila". Posle nekoliko meseci vratili su se u Zagreb gde i danas žive. Kaže da je uvek verovala da se pojedinac i društvo oplemenjuju u različitostima i da "tek čovjek koji nauči tolerirati različitost je onaj koji je civiliziran. Ako toga nema, znači ni tog iskušenja, dakle, nema. Uopće nema iskušenja. Jer stranaca je, kako je stvar krenula, nestalo"... Možda se neko čitajući upitao koje je nacionalnosti je ova žena. Hrvatica je.

Podjeljeni grad: Učiteljica Tereza Krajišnik čitav rat je provela sa porodicom u Novom Travniku u Bosni. Ona je Hrvatica a suprug Srbin. U Novom Travniku prvo su isterane malobrojne srpske porodice a kasnije su zaratili Hrvati i Muslimani. Grad je i danas podjeljen kao što je bio u toku rata. Ipak, u početku su se ljudi kao i u ostalim mestima nekadašnje Jugoslavije, uljuljkivali da se njima rat neće desiti: "Kako se Bosna može podijeliti kad u ulazu u kojem živim ima 12 stanova, žive ljudi svih nacionalnosti, ima i bosanskih, Srba i Muslimana, mješovitih brakova, kako se može podijeliti ulaz? A ipak je ispalo da se može podijeliti... I ja u svemu tome vidim veliki upliv Zapada"... Kada je "podela" počela meštani su ostali bez struje i vode, cene su podivljale - jedno jaje koštalo je pet maraka, jedna cigareta četiri marke, kilo šećera 70 a kilogram kafe oko 100 maraka. "Moj muž nije želio da ratuje s puškom u ruci, nije želio da se stavi ni na jednu stranu jer mu je bilo teško kao Srbin u Novom Travniku napadati na strani Hrvata protiv Muslimana, jer će doći sutra vrijeme, kao što je i došlo, da ratuje i protiv Srba, a na srpskoj strani

je njegova rodbina"... Uspeli su da izdejstvuju da mu pri HVO-m vojna obaveza ustvari bude radna obaveza pa je rat proveo kopajući rovove najčešće na prvoj liniji fronta. I on i njegova porodica su preživeli.

Srbija u Bosni: Rodila se i živela u malom mestu Kozluku udaljenom 12 kilometara od Zvornika. "U mom Kozluku niko nije osjećao strah dok se nije zatvorilo da nema ni ulaza ni izlaza... Bijeljina pada ... a naš narod, eto, živi lijepo i ne sumnja. Kaže, to je možda kratko, to su neke naišle usijane glave, pa će se završiti, neće valjda biti to. Kad je došlo u Zvornik onda je Kozluk počeo strahovati". Živi sama sa majkom, bolesnom staricom, od 84 godine. U preduzeću je ubrzo dobila otkaz jer je Muslimanka. Kada su srpske snage ušle u mesto meštanima drugih nacionalnosti uskraćena je sloboda kretanja: "I pomisli ko te goni. Goni te dojučer onaj tvoj komšija s kojim si jela i pila. I ondak, oni će ti kazat da je to došla ta iz Srbije. I zato meni, recimo, danas, ja se strašno potrese kad kažu - nije Srbija bila u ratu, a sva Srbija bila u Bosni. Sva, dijete, Srbija bila u Bosni... Bilo je recimo upada, jednostavno hodaju dva mladića cestom, živahan je Kozluk bio, i kola naiđu i jednog tog mladića zgrabe i nikad se više ne zna za trag".

Onda je dogovoreno da Muslimani organizovano napuste Kozluk i okolinu. U svojoj ispovesti kaže da se sve dogodilo iznenada i da je ona krenula u kućnoj haljini i patikama, majci je jedino uspela da ponese veš. Konvoj se zadržao u Srbiji da bi nastavili za Austriju. "U Šapcu, kada bio mali zastoj, tu smo kamenovani. I sve je bila riječ, jebo vas Alija Izetbegović koji vas je tako"... U Austriji joj je umrla majka. U početku je radila a onda se penzionisala. Sanja o povratku: "A ono, recimo, prije tog rata i te katastrofe u Kozluku, pa znaš koji je to bio život! Pa ono, kad bi se, dijete, povratilo, nek ja živim samo još godinu dana, meni ne treba više. Taj rahatluk, ta sloboda, taj suživot s narodom (plače). Ja dišem bolje, ja govorim bolje, ja vičem, ja ovde sve nešto moram šaptati (plače)"...

Čežnja: Socijalna radnica iz srednjobosanskog gradića. Primećuje da su mediji pred rat širili strah i po njoj bi mnogi urednici morali kao optuženi da završe u Hagu. Početkom 1991. godine martićevci - rezeravisti sa crvenim kapama dolaze u mesto. U početku ih se narod nije plašio, doživljavao ih je kao budale. Jer: "tolerantniju sredinu koju sam ja kao djete, koju sam kao učitelj, koju sam ja kao socijalni radnik, kao čovjek, doživljavala u selima BiH, ja jednostavno neću da potisnem, neću da zaboravim, neću u ime onoga što možda dolazi sutra"... "Znate, mi smo se uvijek u nekog drugog uzdali. Stalno se govorilo - ma neće nas dati Amerika, neće nas dati Evropa"...

Rasplet je bio drugačiji. Muslimani su bili proterani. Odlazi sa decom kao izbeglica u Austriju. Posle rata pridružuje im se i celokupna familija. Svi ostaju u Beču. Iako više odavno ne žive izbegličkim životom redovno održavaju kontakte sa zemljacima u Austriji i kaže da se ti razgovori svode na čežnju: "Da li čežnja za dragom osobom, da li čežnja za zavičajem, za domovinom, da li čežnja za nekom davnom srećom ili nekom budućom srećom, to ne znam, ali ja bih sve to nazvala čežnjom. Naši susreti su ustvari čežnja"...

Ovo su samo najzanimljiviji izvodi iz knjige. Pročitajte je. Počecete da razumete Druge.